

СЕМАНТИЧНІ ЗМІЩЕННЯ ГУСТАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ КНИГИ МАРІЇ МАТІОС «КУЛІНАРНІ ФІГЛІ»)

У статті представлений аналіз перцептивної лексики з урахуванням позамовних чинників, які допомагають краще зрозуміти зв'язок між навколишнім світом, мисленням і мовною картиною світу. Густативні слова, окрім функції опису основних характеристик, ще й оцінюють якість смаку: приємний або неприємний. Твердження про лексико-семантичну неперервність не суперечить, що густативи можуть втрачати прямі значення і виражати несмакові якості в поєднанні з оцінкою. Такі зміни відбуваються у свідомості за допомогою аналогій та асоціацій. Приємні смаки можуть асоціюватися з тими реаліями, які для людей є позитивними. Неприємні смаки, у свою чергу, вживаються для опису негативних реалій. Щодо відсутності смаку, то в такий спосіб указується на нецікаві для носія мови реалії. Через те, що смаки зорієнтовані на еталони, загальноприйнятті хоча б для одного мовного колективу, вони набувають системного характеру, адже свідомість членів одного мовного колективу фіксує приблизно однакову картину світу.

Ключові слова: перцепція; смак; густативна лексика; семантична структура; семантичні зміщення; асоціативні зв'язки; мовна картина світу; ідея лексичної неперервності.

Густативна (з англійської *gustatory* – «смаковий») лексика, або ж лексика, що віддзеркалює процес пізнання людиною смакових відчуттів, належить до малодосліджених груп. Вивчаючи цю групу слів, обов'язково треба враховувати екстралінгвістичні чинники, оскільки смакові відчуття, як і інші, сформувалися в процесі розвитку людини та її взаємодії з довкіллям. Зорієнтованість на позамовні чинники також пояснюється тим, що для мови, незважаючи на те, що вона відносно замкнена як система, характерний тісний зв'язок із навколишнім світом.

Хоча смак має велике значення для життєдіяльності людини, він, порівняно з іншими типами перцепції, традиційно вважається периферійним. Л. А. Собчук зазначає, що неможливо однозначно сказати, наскільки недослідженість цієї проблеми визначається відсутністю інтересу до неї, а наскільки – неясним характером самої перцепції. Досі невідомо і психологам, як саме хімічна стимуляція органів смаку перетворюється в електричні сигнали, які поступають до мозку. Неоднозначним є й визначення локалізації центрів сприйняття смаку в корі головного мозку [6, с. 250]. По-різному підходять до опису смакових реалій і в мові.

Так, сенсорну лексику в різних аспектах вивчали Н. Д. Арутюнова, О. А. Вербицька, О. М. Вольф, В. В. Грідасов, В. В. Дятчук, В. В. Попова, І. Г. Рузін, Л. О. Пустовіт, І. П. Устинова, А. Н. Шрамм та ін. Густативна лексика поставала об'єктом дослідження в працях М. П. Білоус (ономасіологічний аспект), І. В. Гайдаєнко (етимологічні, функціональні особливості), Н. О. Тимейчук (лексико-семантичний аспект), А. В. Куценко (семантична структура й лексична сполучуваність), Т. М. Матвєєвої (лінгвістичні засоби реалізації), О. В. Гусєвої (семантичні особливості й

лексична сполучуваність), М. М. Мохосєєвої (універсальні й специфічні риси в семантиці та структурі досліджуваних одиниць) та інших учених.

Зважаючи на відсутність окремих праць про перехід лексики на позначення смаку з ядра однієї лексико-семантичної групи на периферію іншої, вважаємо за необхідне дослідити перенесення значень у вказаній сфері (**мета** дослідження).

Основне **завдання** пропонованого доробку – аналіз синестетичних (пов'язаних з феноменом сприйняття, який полягає в тому, що враження, відповідне одному подразнику і специфічне для одного органа відчуття, супроводжується іншим, додатковим відчуттям чи образом, часто характерним для іншої модальності [7, с. 166]) переносів лексики смаку на реалії, що зазвичай не мають смакової характеристики. **Матеріалом** дослідження слугувала книга Марії Матіос «Кулінарні фіглі».

Відправним положенням нашого аналізу є твердження, що смакові відчуття орієнтуються на певні еталони. Л. А. Собчук **еталонами солодкого** вважає цукор і мед, **еталоном гіркового** – полин, **еталоном солоного** – сіль, **еталоном кислого** – лимон [6, с. 251]. На думку Ніколаса Енфілда, еталоном солодкого є розчин цукрози (вуглеводу, який міститься в цукроносних рослинах (у цукрових буряках, цукровій тростині і т. ін.) [5, с. 248]), еталоном гіркового – розчин хініну (алкалоїду кори хінного дерева; білий кристалічний і гіркий на смак порошок, що використовується в основному як протималарійний та жарознижувальний засіб [5, с. 74]), еталоном солоного – розчин солі, еталоном кислого – лимонна кислота [8, с. 31]. Отже, ми можемо побачити, що для українського вченого, який займається вивченням німецької мови, і

для нідерландського вченого, який займається вивченням азійських мов Лао й Крі, еталоном гіркої смаку є різні рослини. Такі відмінності можуть залежати або від різного світосприйняття дослідників, або від особливостей світосприйняття носіїв різних мов.

Окрім слів «солодкий», «гіркий», «солоний», «кислий», які позначають чотири основні смаки, існують лексеми на позначення наявності або відсутності смаку взагалі («смачний», «прісний»), а також на позначення позитивного чи негативного характеру смаку («смачний», «несмачний»). До того ж існують специфічні лексеми на позначення додаткових смаків («терпкий», «пряний», «пікантний», «гострий») і похідні лексеми, що вказують на конкретний смак («сливовий», «горіховий», «томатний»). Особливістю слів з останньої групи є те, що вони можуть позначати основний інгредієнт (м'ятний чай = чай із м'яти) або вказувати на те, що продукт має характерний смак (м'ятна карамелька = карамелька зі смаком м'яти). Проте, як зауважує Л. А. Собчук, семантична структура цих лексем не обмежується лише прямими значеннями для номінування властивостей їжі. Для прикметників на позначення смаку дуже важливою ще є «смакова оцінка», що розмежовує приємне і неприємне, а це, у свою чергу, знайшло відображення при творенні переносних значень [6, с. 251].

У мовній картині світу солодкий смак асоціюється з чимось дуже приємним. Саме тому милі нам звуки, дотики, миті життя, явища природи, люди та ін. можуть бути солодкими. У Марії Матіос це «*Парасинко солодка, а де тато спав дві ночі?*» [1, с. 20], «*Жінко ж моя солоденька, медова-медова. Коли тебе день не вижу, болить ми голова...*» [1, с. 20], «*За солодкі ночі вилазять очі*» [1, с. 26], «*Гостра стріла Амура нарешті безжалісно і солодко пронизала наше маленьке серце*» [1, с. 41], «*... солодкий стіл посеред лоджії*» [1, с. 68], «*... робить гостеві екскурсію ... солодким смаком бажання*» [1, с. 68], «*... порада почати спільне солодке життя дамськими пальчиками (назва торта – Г. К.) обернеться Вам сторицею*» [1, с. 70], «*... коли на порозі стає ... найлюбіший у світі чоловік, я завжди ковтаю слину так, ніби ось-ось маю вкусити щось терпке і солодке*» [1, с. 71], «*Солодка моя! Нічого я не забула*» [1, с. 91], «*Скоро облетить солодкий цвіт*» [1, с. 139], «*Душко солоденька, продащице, а що ці чоботи такі дорогі?*» [1, с. 172], «*... підємо подумки зі мною в ту мою солодку обітовану землю, де мені пуп рубали, – в мою Буковину*» [1, с. 194], «*... влітку гори робляться смачними: чорними від афин та ожини і солодкими від малин*» [1, с. 201].

У нашій свідомості існує й негативне відчуття, пов'язане із вживанням переносного значення цього слова, особливо якщо ми маємо на увазі надлишок солодкого, що за аналогією вказує на надмірну логідність, улесливість, нещирість: «*Ох, яким же солодким, винахідливим, незабгненним і казна-яким стає мій любий чоловічок, як тільки перед носом йому запахнуть бублики з духовки!*» [1, с. 131].

Відсутність солодкого, у свою чергу, може вказувати на щось неприємне, нерадісне: «*... так нагодувала мене несолодкими своїми дарусями і москалицями, що в мене скоро похитнеться здоров'я*» [1, с. 9]. Таке

явище, певно, є свідченням того, що в людині глибинно закладене почуття міри, пропорції, порушення яких призводить до зворотних (неприємних) відчуттів, які в такий спосіб результуються в мові.

Цікавою є асоціація, пов'язана зі словом «кислий». Л. А. Собчук припускає, що основою образу оцінних уявлень, які характеризують посмішку, вираз обличчя, настроїв, голос, слугувала гримаса незадоволення від кислого смаку [6, с. 252]. Відсутність зацікавленості в житті Марія Матіос описує так: «*Бо інакше (тут: без пікантності – Г. К.) можна скиснути, як молоко без холоду*» [1, с. 154].

Гострий смак у «Кулінарних фіглях» представлений французьким словом «пікантний» (словникова фіксація переносних значень є такою: який викликає гострий інтерес, зацікавленість своєю незвичайністю, сенсаційністю і т. ін.; гостроцікавий, сенсаційний, скандальний; не зовсім пристойний, непристойний; масний, сальний), і похідним словом «перчений». Така кореляція може пояснюватися тим, що гострий смак – це смак «з великою кількістю солі, прянощів, спецій» [2, с. 144], а пікантний – це також «гострий на смак, пряний» [3, с. 532]. Перцю саме і притаманний пряний смак. Тому *перчені сльвіця* у вислові «*Чоловіки люблять гостре й холодне ... Перчені сльвіця*» [1, с. 50] – це слова, які сповнені дотепу, влучності, дошкульності (одне з визначень слова «гострий» [2, с. 144]). Словом «пікантний» можна описати або щось не зовсім пристойне, або щось звабливе, що своїм виглядом викликає хтивість [3, с. 532]: «*Ви ж відчуваєте, наскільки це пікантно (тут: про ситуацію – Г. К.)*» [1, с. 52], «*Мурашина орава, що із таким завзяттям тепер атакує Вас, – не що інакше, як пікантна приправа і останній акорд до ще одного рукотворного дива – торта мурашник*» [1, с. 86], «*Усі бажують пікантності ... І правильно*» [1, с. 154], «*Пікантність – це приправа до прісного нашого життя*» [1, с. 154], «*... створити пікантну ситуацію чи втратити в неї, для нашої пересиченої пікантностями публіки простіше, ніж законсервувати пікантні сині*» [1, с. 154], «*... ніколи в пікантну ситуацію не потрапите*» [1, с. 180]. З прянощами треба бути дуже обережним, адже надмірна їх кількість може негативно вплинути на смак страви. Так і «перчені сльвіця» або «пікантна ситуація» можуть мати негативні (неприємні) наслідки. Отже, головне – міра, гармонія.

Одне з переносних значень слова «терпкий» вступає в синонімічні відношення з переносним значенням слова «гострий» («який сильно діє на органи чуття» [2, с. 144; 4, с. 97]), але Марія Матіос вживає його в прямому значенні – «який викликає відчуття стягування в роті» [4, с. 97]: «*... коли на порозі стає ... найлюбіший у світі чоловік, я завжди ковтаю слину так, ніби ось-ось маю вкусити щось терпке і солодке*» [1, с. 71]. Солодкий смак у поєднанні з терпким усе одно залишається найприємнішим. Водночас як просто терпкий смак може бути і приємним, і неприємним. Усе залежить від пропорції.

Переносні значення слів на позначення конкретних смаків також залежать від асоціацій носіїв мови, викликаних цими смаками. Мед як яскравий представник солодкого смаку співвідноситься з чимось або кимось життєдайним і дуже приємним: «*Жінко ж*

моя солоденька, медова-медова. Коли тебе день не вижу, болить ми голова...» [1, с. 20].

Фаст-фуд (з англійської fast food – «швидка їжа»), який зараз є дуже популярним, вважається смачним. Але таку оцінку ця їжа здобула не через власну високу якість, а через застосування різноманітних харчових домішок, що загострюють смакову перцепцію і зазвичай приховують справжній неприємний смак чи запах продукту. Приблизно такі ж асоціації (сучасне, популярне, приємне, але несправжнє) і виникають у Марії Матіос щодо американців і європейців з їхніми кулінарними вподобаннями: «... вони, такі просунуті і продвинуті, гамбургено- і чісбургеноподібні – ближчим часом перейдуть на харчування напівфабрикатами» [1, с. 160].

У «Кулінарних фіглях» вжито й слова, які позначають наявність або відсутність смаку взагалі, а також вказують на характер смаку (це стосується не тільки прикметників, а й інших повнозначних слів). У негустативній сфері значення «який має гарний смак» трансформується в значення «приємний, привабливий, хороший»: «... *пригадуєте, є за мною такий «смачний» гріх – книжка «Фуриет від Марії Матіос»* [1, с. 11], «... *хочу поставити смачну крапку у цьому гостюванні нашого подніпрянського товариша»* [1, с. 12], «... *так смачно виписано рецепт»* [1, с. 33], «... *Він таки зловився на її гачок. І вже не має значення, як той гачок називається: її запахи і неповторне, як різдвяна кутя, «гніздечко», чи її голос, уміння бути мудрою, чи бути, як сьогодні, – розкутою і смачною»* [1, с. 64], «*Кипіння удвох буває дуже і дуже смачним, однак... І не тільки кипіння сметани з кукурудзяною крупою»* [1, с. 108], «... *кухня і спальня можуть стати укриттям і спецховищем від сварки і багатства, але куренем чи справжнім палацом для смакування щастя двома людьми – Чоловіком і Дружиною»* [1, с. 113], «*Ніколи не переймайтеся і не драматизуйте жодної життєвської ситуації. Краще перетворіть її в жарт. Довше і смачніше проживете»* [1, с. 121], «*Хіба наші життєві ефемери, пов'язані з поганим настроєм, затаєними образами чи накопиченими незгодами, можуть дорівнятися (вже не питаю, чи можуть замінити) смак повноцінного сімейного життя?»* [1, с. 137], «*Вкусили забороненого плоду (тут: про курортний роман – Г. К.), скуштували його смак? Правда, нічого особливого? Так собі. Вдома – смачніше»* [1, с. 140], «*Відчуваю, що після такої словесної смакоти, ви не відмовилися б і від чогось такого гуцульського, екзотичного»* [1, с. 177], «*Без гуцульських страв ця книжка не буде повною і такою смачною»* [1, с. 177], «*На оцій смачній ноті завершимо сьогоднішні кулінарні посиденьки-побреньки»* [1, с. 194], «... *влітку гори робляться смачними: чорними від афин та ожини і солодкими від малин»* [1, с. 201], «*Щиро дякую, що Ви відчуваєте*

запах і смак мого слова!» [1, с. 204], «*Смачного Вам і сьогоднішнього читання»* [1, с. 204].

Густативні значення «який має поганий смак» і «який не має ніякого смаку зовсім» змінюються на значення «неприємний, непривабливий, нецікавий, поганий»: «*Щоб ти не сміла давати дитині замість цицьки отой цимпак – пипку чи «пустушку». Бо таке ніяке, як із пипкою, буде все життя»* [1, с. 34], «*Вкусили забороненого плоду* (тут: про курортний роман – Г. К.), *скуштували його смак? Правда, нічого особливого? Так собі. Вдома – смачніше»* [1, с. 140], «*Пікантність – це приправа до прісного нашого життя»* [1, с. 154], «... *прісний уже, але з «бородою» анекдот»* [1, с. 165].

Є у «Кулінарних фіглях» слова, які лише опосередковано вказують на смак. Але і за ними можна зрозуміти характер смаку. Коли ми хочемо спробувати страву, але не маємо такої змоги, то уявляємо її смак, від чого починає виділятися слина. У виразі «... *аж захилинається слиною на твої дослідження»* [1, с. 9] уподобаний об'єкт описаний як якісний і бажаний для того, хто не є автором, але хто дуже в ньому зацікавлений. Коли ж нам дуже подобається страва, ми з'їдаємо її до останньої крихти. У виразі «... *він, сердега, ... поїдатиме Вас очима і не дивитиметься, що кладе до рота»* [1, с. 60] дієслово «поїдатиме» вказує на те, що жінка приваблива і дуже подобається чоловіку. Коли є можливість з'їсти стільки смачних страв, скільки забажаємо, ми називаємо це «бенкетом шлунка». А якщо їжа духовна? Як назвати її різноманіття? Для такого випадку Марія Матіос також вживає слово «бенкет»: «... *перший бенкет – банкет почуттів і... шлунка»* [1, с. 43], «... все Ваше єство налаштовується на *бенкет плоті»* [1, с. 45], «... *готується до бенкету душі і плоті з коханою людиною»* [1, с. 53], «... *банкет плоті й шлунка»* [1, с. 71].

Отже, є очевидні підстави для таких узагальнень: під час дослідження лексем у межах поля «с м а к» було встановлено, що деякі одиниці потрапляють в інші лексико-семантичні поля, втрачаючи свої прямі значення. Це стосується дальньої периферійної зони полів «дитина», «чоловік», «жінка», «стосунки», «почуття», «природа», «література». Аналіз нових значень, набутих густативами при входженні в несмакові сфери, дозволив виділити такі три основні чинники їхнього утворення: постійна природна потреба людини в оцінюванні контактів з навколишнім світом з точки зору задоволення або незадоволення; почуття міри й пропорції як ідеальний вияв властивостей навколишнього світу; стереотипність, аналоговість, метафоричність та асоціативність сприйняття й мислення, що відбивається в мовній картині світу носіїв мови.

Серед подальших завдань автора – вивчення джерел поповнення густативної лексики з інших сфер, які не позначають смак.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матіос М. Кулінарні фігли / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 208 с.
2. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 2 / гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1971. – 550 с.
3. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 6 / гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1975. – 832 с.

4. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 10 / гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1979. – 658 с.
5. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 11 / гол. ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1980. – 699 с.
6. Собчук Л. А. Семантична структура мовних одиниць на позначення смакових сенсблій у сучасній німецькій мові [електронний ресурс] / Л. А. Собчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2007. – Вип. 2. – К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 249–253. – Режим доступу : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3522/1/Sobchuk.pdf>.
7. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. Н. В. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
8. Enfield N. J. Taste in Two Tongues: A Southeast Asian Study of Semantic Convergence [електронний ресурс] / N. J. Enfield // Senses & Society. – 2011. – Вип. 6 (1). – С. 30–37. – Режим доступу : http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:446254:18/component/escidoc:752551/Enfield_A_Tast_in_Two-Tongues_Senses_Society_2011.pdf.

Е. Ю. Гладченко,

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

СЕМАНТИЧЕСКИЕ СМЕЩЕНИЯ ГУСТАТИВНОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ КНИГИ МАРИИ МАТИОС «КУЛИНАРНЫЕ ФИГЛИ»)

В статье представлен анализ перцептивной лексики с учетом внеязыковых факторов, которые помогают лучше понять связь между окружающим миром, мышлением и языковой картиной мира. Густативные слова, кроме функции описания основных характеристик, также оценивают качество вкуса: приятный или неприятный. Утверждению о лексико-семантической непрерывности не противоречит тот факт, что густативы могут терять прямые значение и выражать невкусовые качества в сочетании с оценкой. Такие изменения происходят в сознании с помощью аналогий и ассоциаций. Приятные вкусы могут ассоциироваться с теми реалиями, которые для людей являются положительными. Неприятные вкусы, в свою очередь, используются для описания негативных реалий. Отсутствие вкуса указывает на неинтересные для носителя языка реалии. Поскольку вкусы ориентированы на стандарты, общепринятые хотя бы для одного языкового коллектива, они приобретают системный характер, ведь сознание членов одного языкового коллектива фиксирует примерно одинаковую картину мира.

Ключевые слова: *перцепция; вкус; густативная лексика; семантическая структура; семантические смещения; ассоциативные связи; языковая картина мира; идея лексической непрерывности.*

К. Hladchenko,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

SEMANTIC DISPLACEMENT OF THE GUSTATORY WORDS (BASED ON THE BOOK «KULINARNI FIGLI» BY MARIIA MATIOS)

Taste, like other types of sensation, is formed in the process of human development and its interaction with the environment. Because of it extra-linguistic factors must be taken into consideration while investigating gustatory words. Orientation on extra-linguistic factors is also due to the fact that language as a closed system is characterized by close connection with the outside world. Even though taste is important for human life, it is traditionally considered as peripheral. Thereby gustatory words become the research object rarely. Only a few studies examine meaning transfer from one lexical-semantic group to another. The aim of this study is to analyze semantic displacement from gustatory words to words without taste characteristic. The main research methods are descriptive and method of observation, which are used while analyzing gustatory words. At different stages I also use such methods as sampling (to get research material), component analysis (to specify semantic structure of units), and contextual analysis (to highlight meanings of non-gustatory lexemes that connect with gustatory words). As a result I show factors and models of formation new meanings of gustatory words when they are entering non-gustatory areas. This information can be used in the process of teaching Lexicology, Semantics, and Psycholinguistics.

Key words: *perception; taste; gustatory words; semantic structure; semantic displacement; associative connections; language world picture; idea of lexical continuity.*